

TATTAY SZILÁRD: ÉSZ, AKARAT, SZABADSÁG: TERMÉSZETJOG ÉS TERMÉSZETES JOGOK A KÉSŐSKOLASZTIKUS GONDOLKODÁSBAN (BUDAPEST: GONDOLAT 2015) 258.

Tattay Szilárd *Ész, akarat, szabadság: Természetjog és természetes jogok a későskolasztikus gondolkodásban* című könyvében figyelemreméltó eszmetörténeti feladatot tűz ki maga elé. A szerző vállalása az, hogy az Aquinói Szent Tamás és Hugo Grotius működése között eltelt, és véleménye szerint a szakirodalomban alulreprezentált időszak természetes jogi és természetjogi fejleményeit az eszmetörténeti diskurzushoz beemelve és így hozzájáruljon a fogalmak körül sorjázó kérdések és bizonytalanságok tisztázásához. A könyv elején Tattay két megválaszolendő kérdést emel ki: (1) a természetjog és természetes jogok közötti kapcsolat szükségszerű vagy esetleges-e; és hogy (2) a természetjog és természetes jog fogalmi organikus vagy egymást kizáró kapcsolatban állnak-e (15–16. o.). Könyvének konklúziója szerint a vizsgált skolasztikus szerzők koncepciói alapján a természetes jog és természetjog között (1) a viszony esetleges, mivel koherens természetjogi teória akár más fogalmi alapokra is felépíthető lenne; és (2) a két fogalom nem áll egymással logikailag kizáró viszonyban, a köztük lévő feszültség későbbi évszázadok fejleményeinek tudható be (247–248. o.). Tattay végkövetkeztetéseit elmélyült, koherensen felépített, feszes eszmetörténeti gondolatmenetben mutatja meg, amely Aquinói Szent Tamás racionalista jogelméletétől William Ockham voluntarista jogfelfogásán keresztül Francisco Suárez szintéziséig vezeti el az olvasót.

A könyv témája nagy átfedést mutat a szerző 2012-es angol nyelvű, *Reason, Will, Freedom: Natural Law and Natural Rights in Later Scholastic Thought*¹ című doktori disszertációjával. Tattay gondolati kiindulópontja hasonló Brian Tierney 1997-es *The Idea of Natural Rights*² című, a szerző által gyakran idézett és polemizált könyvének felütéséhez: annak érdekében, hogy felfejthessük a kortárs jogelmélet természetjoggal és természetes jogokkal kapcsolatos vitáinak mélyebb rétegét, elengedhetetlen, hogy megvizsgáljuk a bennük foglalt teóriák eszmetörténeti hátterét. Mind Tierney, mind Tattay azzal a reménnyel indul neki a vizsgálódásnak, hogy a történeti-fogalmi kontextus mélyebb megértésének tükrében az aktuális viták – ha nem is oldódnak fel, de –, az álláspontok legalábbis tisztázódhatnak. A két szerző véleménye ott is egyezik, hogy az eszmetörténeti vizsgálódásnak a skolasztikus jogelméletekre kell fókuszálnia. Kiindulópontjuk hasonlósága ellenére azonban fejtegetéseik súlypontja eltér. Míg Tierney szoros összefüggést tételez a középkori teóriák és az emberi jogok modern gondolata között, és ez utóbbiakat az emberi méltóság gondolatának a távoli múltba visszanyúló történeti fejlődési folyamatának aktuális állomásának látja,³ addig Tattay inkább a természetes jogok természetjogi eredetét és a két koncepció viszonyának tisztázását állítja vizsgálódásának középpontjába (15–17. o.). Habár disszertációjának téziseit összeg-

¹ TATTAY Szilárd: *Reason, Will, Freedom: Natural Law and Natural Rights in Later Scholastic Thought* (Budapest: PPKÉ Jog- és Államtudományi Doktori Iskola 2012).

² BRIAN TIERNEY: *The Idea of Natural Rights* (Atlanta: Scholars 1997) 1–7.

³ TIERNEY (2. lj.) 345–348.

ző magyar nyelvű absztraktjában még felveti, hogy a természetjog és természetes jogok eszmetörténeti kutatása releváns az emberi jogi diskurzus számára is,⁴ a disszertációban és a könyvben sem viszi tovább ezt a gondolatot és témáját a természetjog és természetes jogok skolasztikus elméleteinek bemutatására szorítja.

Tattay könyve, felépítését tekintve, diskurzusok kórusa. A könyv első rétegét a vizsgálódás három főhősének, Aquinói Szent Tamásnak, William Ockhamnek és Francisco Suáreznek a vitái alkotják. Ők hárman diskurálnak egymással, illetve saját kortársaikkal és gondolati elődeikkel is. Erre épül rá a forrásszövegek szerzőinek műveit elemző kutatók olykor egyetértésben álló, gyakrabban azonban egymásnak ellentmondó teóriáinak rétege. Végül pedig a szerző is csatlakozik az egymással beszélgető hangok kórusához, és pozicionálja saját álláspontját a skolasztikus elméletek és másodlagos szakirodalomban megfogalmazott különféle szempontok útvesztőjében. Tattay megközelítése első sorban jogfilozófiai és eszmetörténeti, Aquinói Szent Tamás, Ockham és Suárez jogelméleti álláspontjainak körvonalazásakor érdeklődésének központjában az egyes gondolatok kifejlődése, átvétele és átalakulása helyezkedik el.

Tattay könyvében a téma kiterjedt angol és francia nyelvű szakirodalmának beható ismeretéről tesz tanúbizonyságot, a leggyakrabban és a legnagyobb súllyal talán Michel Villey, John Finnis és Brian Tierney gondolatai jelennek meg. Az említett szerzők, de rajtuk kívül mások is, a könyv által kijelölt témával és periódussal gyakran igen behatóan és kiterjedten foglalkoztak. Ennek fényében felmerül a kérdés, hogy a szerző kiinduló megjegyzése, amely szerint a természetes jog és természetjog viszonyát övező zavar oka a tárgyalt időszak eszmetörténeti kutatásának elhanyagolása, mennyiben tartható álláspont. Azt a szerző is explicitté teszi, hogy a természetes jogok középkori eredete már alapvetésnek számít, és hogy az elmúlt néhány évtizedben számos könyv és tanulmány foglalkozott a vonatkozó középkori elméletekkel (23–29. o.). Azonban, ahogyan azt Tattay könyve jól illusztrálja, a témával foglalkozó kutatók továbbra is megosztottak a skolasztika virágkorának és a későskolasztika időszakának értékelésekor (16–17. o.). Habár a konszenzus hiánya nem feleltethető meg a nemzetközi eszmetörténeti érdeklődés hiányának, Tattay könyve nagy segítség lehet az egyes skolasztikus szerzők pozíciójának tisztázása és a témával foglalkozó másodlagos irodalomban tapasztalható ellentmondások rendszerezése, esetleges szintetizálása szempontjából.

Úgy tűnik, hogy Tattay a suárezi utat követve igyekszik a szélsőséges értelmezési pozíciók közötti középutat megtalálva egy értelmes konszenzus kialakítására. Ezt jól illusztrálja a könyvben alkalmazott érvelési módszer. Tattay az egyes fejezetekben nagy hangsúlyt fektet az éppen vizsgált téma már létező szakirodalmának áttekintésére. Szinte minden fontosabb, a szakmai életben vitákat generáló kérdéssel kapcsolatban úgy jár el, hogy először pozicionálja a problémát, majd bemutatja a szakirodalomban fellelhető értelmezési tradíciókat, végül pedig kifejti saját álláspontját és annak a korábbi értelmezési tradíciókhoz való viszonyát. Ez az érvelési struktúra igazán jól illik a könyv témájához, hiszen nagyban emlékezz-

⁴ TATTAY (1. lj.), *jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/file/Tattay%20Szilárd%20%20tezism.pdf*.

tet a skolasztika egyik emblemikus irodalmi műfajának felépítésére. A legjobban Aquinói Szent Tamás *Summa Theologiae*-jával⁵ példázható *summa*-formátum specifikus témákkal foglalkozó kérdésekből épül fel, amelyek egy meghatározott szerkezetet követnek.⁶ Minden szakasz elején megfogalmazódik egy kérdés (*quaestio*), ezután elsősorban a korábbi autoritások véleményére építő válaszlehetőségek kerülnek megfogalmazásra. A szerző egy „*sed contra*” beszúrásával azonban felvet egy a korábbiakkal ellentétes álláspontot, majd a következő részben saját véleményét fejt ki az adott kérdéstről, végül pedig számot ad arról, hogyan értelmezhetőek a szerzőétől eltérő álláspontok.

A *summa*-szerű felépítés példaként hozható Tattaynak az Ockham-fejezetben helyet kapó fejtegetése, amely arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen kapcsolat van Ockham filozófiai-teológiai és politikai-jogi gondolatai között (67–82. o.). Ez a fejtegetés valahogyan így nézne ki a *Summa* felépítéséhez igazítva és az eredeti érvelést jelentősen leegyszerűsítve:

Quaestio: „Befolyásolták-e Ockham voluntarista filozófiai és teológiai nézetei jogi és politikai nézeteit?”

Ad primum sic proceditur. Úgy tűnik, hogy, ahogyan John B. Morrall határozottan kijelenti, Ockham filozófiai és politikai elméletének összehangolása csak a „neotomizmus találmánya” (70–71. o.). Hasonlóképpen, Brian Tierney szerint Ockham voluntarista filozófiája ugyan összeegyeztethető politikaelméletével, azonban politikai nézetei valójában minden olyan filozófiai rendszerrel összeegyeztethetőek lennének, amelyek az individuális emberi létezést értékesnek tartják (71. o.).

Praeterea, Annable Brett szerint Ockham voluntarista filozófiai elméletéből nem következik a „természetes alanyi jog-fogalma” (71. o.).

Sed contra, Michel Villey úgy tartja, hogy „a jogász Ockham teljes következetességgel a filozófus Ockham útját követi” (69. o.).

Respondeo dicendum quod, Ockham logikával foglalkozó műveiben az általános állításokat transzformálja univerzálékat nem tartalmazó egyedi állításokká, míg politikaelméletében a társadalmi csoportokra vonatkoztatható állításokat a csoportot alkotó individuumokra vonatkozó állításokká redukálja (77. o.). Továbbá, voluntarista erkölcsfilozófiájának hatása egyértelműen kimutatható politikai és jogi írásaiban (78–79. o.). Végül soron kijelenthető, hogy Ockham voluntarista filozófiai és teológiai nézetei befolyásolták jogi és politikai nézeteit.

Ad primum ergo dicendum quod, Morrall véleménye szerint Ockham azért hivatkozott keveset filozófiai nézeteire politikai és jogi műveiben, mert nem kívánta azok „destruktív következményeit” az utóbbi területekre alkalmazni (79. o.). Tierney szerint Ockham taktikai megfontolások vezéreltik, politikai és jogi műveiben azért támaszkodik saját filozófiai és teológiai művei helyett kánonjogi szövegekre, hogy nagyobb autoritást kölcsönözzön gondolatainak. Azonban ez az eljárás úgy is értelmezhető, hogy Ockham taktikus gondolkodó lévén saját megosztó filozófiai és

⁵ AQUINÓI Szent Tamás: *Corpus Thomisticum: Summa Theologiae*, www.corpusthomicum.org/iopera.html.

⁶ BORBÉLY Gábor: *Civakodó angyalok* (Budapest: Akadémiai Kiadó 2008) 145.

teológiai nézeteit az elismert kánonjogi szövegek mögé bújtatja és így szövi azokat politikai és jogi műveibe (79–80. o.).

Ad secundum dicendum quod, Ockham erősen elköteleződött az egyéni jogok és a szabadság eszméje mellett, a szabadság legfontosabb vonása számára az egyén autonóm cselekvésének lehetőségében jelenik meg, egyfajta negatív szabadságként (82. o.). Ockham természetes jogok iránti elköteleződése végső soron nominalista filozófiájával áll összefüggésben, voluntarizmusa pedig megjelenik az alanyi jogokkal kapcsolatban is (241. o.).

A könyvben Tattay a fenti példával illusztrált megközelítésben mutatja be a másodlagos irodalmon belüli feszültségeket, mindezt azonban a késő középkori, természetes joggal és természetjoggal kapcsolatba hozható témák felfejtésének kontextusában teszi. A szorosan vett jogelméleti fejtegetéseken túlhaladva olyan terminusokat és elképzeléseket elemez, amelyek a vizsgált korszakban a teológiai és filozófiai viták középpontjában álltak, és amelyek nélkül a szorosabb témájával kapcsolatos eszmetörténeti finomságok csak nehezen lennének értelmezhetőek. Így Tattay hosszasan fejtegeti például a *dominium* mint uralom és a *dominium* mint tulajdon fogalmait (38–50. o.; 126–132. o.; 198–223. o.), amelyek a könyvben Ockham által képviselt ferencesek által kiobbantott szegénység-vitában nagy szerepet játszottak. Ockham erkölcsfilozófiájának voluntarista jellegéhez kapcsolódva az akaratszabadság – különös tekintettel a mindenható Isten akaratszabadságára – klasszikus teológiai problémáját is részletesen bemutatja (82–106. o.; 143–151. o.; 165–176. o.).

Tattay eszmetörténeti elemzését három skolasztikus szerző, Aquinói Szent Tamás, Ockham és Suárez politikafilozófiai és jogfilozófiai műveinek tárgyalásába ágyazza. Habár a korszak, amelyet Tattay vizsgálni kíván, Aquinói Szent Tamás működésének korszakát nem foglalja magába, Tattay érvelése meggyőző azzal kapcsolatban, hogy a későbbi középkori gondolkodók olyan mértékben építettek a tomista örökségre, hogy a tárgyalt témákról Tamás álláspontjának rövid bemutatása nélkül csak nehézkesen lehetne írni. A három fő fejezetből álló könyv első és egyben legrövidebb, alig több mint 20 oldalas fejezetét ennek fényében a szerző a *ius* és a *dominium* tomista értelmezésének és a tamási filozófiában megjelenő természetjog-konceptciónak szenteli. Tattay a fejezet rövidségét azzal indokolja, hogy a tomista álláspont bemutatását egyfajta második bevezetőnek, ugródeszkának szánta, nem volt célja a vizsgált korszakot megelőző tamási jogfilozófia részletes kifejtése (237. o.). A könyv másik két fejezete már valóban a tárgyalt időszakban alkotó szerzők munkásságáról szól, azonban még mindig számottevő az eltérés e részek terjedelme között. Míg a második, Ockhammal foglalkozó fejezet nagyjából 70 oldalt tesz ki, Suárez jogfilozófiájának tárgyalására már 100 oldalt szán a szerző.

Mind terjedelmi, mind tartalmi bizonyítékok alapján úgy tűnik, hogy a könyv valódi főhőse Suárez, a szerző álláspontja szerint az ő jogelméletében kulminál a középkori természetjogi és természetes jogi hagyomány. Tierneyt követve⁷ ugyan-

⁷ TIERNEY (2. lj.) 302.

is Tattay Suárezben látja megtestesülni az első két fejezetben felvezetett két szélsőség, a tomista racionalizmus és az ockhami voluntarizmus szintézisét (225–226. o.; 242–243. o.; 246–247. o.). Tattay érvelését követve a bemutatott eszmetörténeti fejlődés a hegeli dialektika terminusaiban is relevánsan értelmezhető. Így nézve a tomista racionális-intellektuális jogfilozófia tézisére válaszol az ockhami voluntarista antitézis, majd ezek a gondolatok a Suárez által eszközölt szintézisben egyesülnek és oldódnak fel. Ennek megfelelően a fejezetek aránytalan terjedelmi megoszlása magyarázható úgy, hogy az első két fejezet inkább a gondolati megalapozás, a harmadik fejezetben eszközölt nagy szintézist készítik elő.

Habár a könyv gondolati struktúrája feszes és szikár, mégis, a szerző konklúziójához szükséges minden elemet tartalmaz és elkerüli a gondolati zsákutcákat. Ennek ellenére jogosan felvethető az a megjegyzés, hogy a könyv csak részben teljesíti az önmaga számára kitűzött célt. Úgy gondolom, hogy a könyv kétségtelen érdemei mellett két ponton mégis némi hiányérzetet hagyhat az olvasóban. Tattay a könyv felütésében az alábbiakat állítja:

„a természetjog és természetes jogok viszonyának problémája más okok mellett azért osztja meg és állítja hamis kettősségek elé a jogfilozófusokat és az eszmetörténészeket, mert a legutóbbi időkig elhanyagolták [...] az Aquinói Szent Tamás és Hugo Grotius közötti 'átmeneti időszak' részletes vizsgálatát.” (16. o.)

Ez az a mulasztás, amelyet Tattay pótolni szándékozik, azonban kérdéses, hogy a könyv mennyire tekinthető a nevezett átmeneti időszak kimerítő vizsgálatának. Az Aquinói Szent Tamással foglalkozó fejezet, habár egyébként szerves részét képezi a könyv gondolatmenetének, nem a Tattay által problematizált időszakba illeszkedik. Ez már nem mondható el Ockhamról és Suárezról, e két gondolkodó koncepcióinak bemutatása egyértelműen hozzájárul a Tattay által vizsgált periódus jogfilozófiájának megértéséhez. Habár mindketten megkerülhetetlen gondolati hagyattékkal rendelkeznek, mégsem nyilvánvaló, hogy elegendő-e csupán e két szerző mélyreható elemzését adni ahhoz, hogy az átmeneti időszak részletes vizsgálatának célját kimerítettnek tekintsük.

Természetesen egy teljes analízis elkészítése herkulusi munkát jelentene, ráadásul Tattay könyve számos pontján kísérletet tesz arra, hogy legalább röviden utaljon mind Ockham, mind Suárez gondolatainak a kortárs vitákban elfoglalt pozíciójára. A leghangsúlyosabban Ockham vitapartnerei közül a szintén ferences Johannes Duns Scotus jelenik meg, elsősorban az isteni potenciális és aktuális hatalom kérdéskörét tárgyaló részben (86–88. o.). Suárez kapcsán még gyakrabban utal Tattay a spanyol jezsuita gondolkodó és a tárgyalt korszakban alkotó más teoretikusok közötti összefüggésekre és vitákra. Említi például a jezsuita Luis de Molina voluntarista és intellektuális elemeket egyaránt tartalmazó törvényfogalmát, amelyet Tattay érvelése szerint Suárez is átvett (140–141. o.). Rimini Gergely és Gabriel Biel koncepcióit többször is citálja, a legrészletesebben talán a *lex indicativa* és a *lex praeceptiva* megkülönböztetésének tárgyalásakor, amikor is az Ockham utáni mérsékelt voluntarista álláspontok képviselőiként idézi

őket (156–159. o.). Ugyanezen fejtegetésben a szintén jezsuita Gabriel Vásquezről is megemlékezik mint a suárezi szintézis másik elemének, a Tattay által szélsőséges intellektualizmusnak nevezett nézet propagálója és Suárez vitapartner (159–163. o.). Emellett talán a legnagyobb hangsúllyal a domonkos Francisco de Vitoria jelenik meg mint a tomista racionalista örökség képviselője (184–185. o.; 194–195. o.). Habár a könyv az előbbieken túl más késő középkori gondolkodókra is utal, ezek igen elszórtak és említészerűek. Összességében elmondható, hogy Ockham és Suárez kivételével a tárgyalta időszak gondolkodóinak jogfilozófiai teóriáit a szerző önállóan csak minimális mértékben tárgyalja, azok saját jogukon kevésbé jelennek meg.

A könyvben szereplő kitekintések azonban arról árulkodnak, hogy Tattay behatóan ismeri ezeket a szerzőket is, illetve az általuk kifejtett nézeteket beilleszthetőnek tartja saját eszmetörténeti koncepciójába. Így az, hogy teóriáikkal csak e megköntések között foglalkozik, feltehetőleg külső körülményeknek tudható be. Mégis, a könyv felütése és alcíme alapján – *Természetjog és természetes jogok a későskolasztikus gondolkodásban* – az olvasó a vizsgált periódus egészének vizsgálatát, szereplőinek kimerítőbb elemzését feltételezné, nem csupán néhány kiemelt teoretikus bemutatását. Az alcímmel kapcsolatban az is felvethető, hogy a behatóan tárgyalta szerzők közül egyedül Suárez (1548–1617)⁸ nevezhető későskolasztikus gondolkodónak, míg mind Aquinói Szent Tamás (1225–1274),⁹ mind Ockham (c.1285–1347)¹⁰ a skolasztika virágkorának időszakában alkotott. Így az alcím hatóköre gyakorlatilag csak a könyv második felét fedi le.

Összességében tehát, habár Tattay saját könyvének logikáján belül körültekintően választotta meg fókuszpontjaiként Ockhamet és Suárezt, a két szerző tárgyalása nem meríti ki a természetjog és a természetes jogok skolasztikus koncepcióinak bemutatását. Ráadásul az ebben a könyvben is csak utalásszerűen említett skolasztikus jogfilozófusok a témával foglalkozó másodlagos irodalomban Tattay főhőseinél még alulreprezentáltabb módon vannak csak jelen. Ennek megfelelően a könyv által felvetett kérdés, vagyis a skolasztikus természetjogi és természetes jogi gondolatok eszmetörténeti szerepének azonosítása szempontjából pozícióik bemutatása talán még fontosabb lenne.

A könyv egy másik ponton is bizonyos hiányérzetet hagyhat. Ugyanis, amilyen erőteljesen felvázolja Tattay a kapcsolatot Aquinói Szent Tamás mint a vizsgált gondolatok eredője és a tárgyalta időszak szereplői között, olyannyira elhanyagolja azt, hogy Ockham és Suárez természetjogi kontribúcióját összekösse a kora újkor emblematisz gondolkodóinak, mint Hugo Grotius, Thomas Hobbes vagy John Locke, vonatkozó elméleteivel. Ennek megfelelően nem derül fény arra, hogy Tattay eszmetörténeti konstrukciója alapján pontosan milyen hatást is fejtettek ki az egyes skolasztikus gondolkodók a természetjog őket követő nagy filozófusaira.

⁸ Daniel SCHWARTZ: „Introduction” in Daniel SCHWARTZ (szerk.): *Interpreting Suárez: Critical Essays* (Cambridge: Cambridge University Press 2012) 1–7.

⁹ John FINNIS: *Aquinas: Moral, Political and Legal Theory* (Oxford: Oxford University Press 1998) 15.

¹⁰ BORBÉLY (6. l.) 264–265.

Tattay a könyv konklúzióit összegző utolsó fejezetben vázlatosan felmutat néhány összefüggést, ekkor a tárgyalta szerzőket nemcsak gondolati előfutáraikhoz, hanem követőikhez viszonyítva is pozicionálja. Azonban erre csupán néhány szakaszt szán (245–247. o.), a hasonlóságok és eltérések rövid kimutatására szorítkozik, így hatástörténetről például már nincsen szó.

Ez már csak azért is érdekes, mert Suárez voluntarista és racionalista szintézisét a konklúzióban úgy prezentálja, mint ami nemcsak az azt megelőző, hanem az azt követő elméletek között is egyedülálló. Tattay véleménye szerint ugyanis a modern természetjogi gondolkodók újfent csak vagy túlzottan voluntarista (Hobbes, Locke), vagy túlzottan racionalista (Grotius) elméletekkel álltak elő. Érdekes lenne a szerző álláspontját megismerni azzal kapcsolatban, hogy az általa sikeresnek tartott (246. o.) suárezi szintézis miért gyakorolt ilyen elenyésző hatást az őt követő gondolkodókra és azok miért estek vissza a szélsőségek csapdájába. Ezek a kérdések azonban a könyvben megválaszolatlanok maradnak és úgy tűnik, hogy a szerző egy izgalmas és termékeny eszmetörténeti utazás után kissé korán engedi el olvasója kezét.

*Kis-Jakab Dóra**

* Fiala kutató, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
E-mail: kis-jakab.dora@btk.mta.hu; dora.kisjakab@gmail.com.